TEOFIL TEAHA

LAT. *AGGESTUM* ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Pe linia preocupărilor noastre din ultimul timp, continuăm examinarea unor elemente lexicale moştenite din latină şi conservate în unele forme dialectale aparţinând limbilor romanice[1].

Din categoria acestor elemente face parte şi termenul *agést,* substantiv neutru, cu variantele *agéstru, ajéstru* (pl. *agésturi, agéstruri, agéste, agéstre),* cunoscut în limba română cu înţelesul de „aluviune, acumulare, depunere, îngrămădire de lemne, pietre, nisip etc. aduse de ape şi care formează un fel de întăritură la cotul unei ape curgătoare, sediment; loc întărit, unde se depun buşteni, crengi, putregaiuri, pietriş, nămol etc.; baraj".

Varianta *agéstru* a fost explicată prin analogie cu forme ca: *salată–salatră*, de către Hasdeu (HEM, s. v.) sau cu *nost–nostru, fereastă–fereastră* în DA, iar S. Puşcariu (DR, X, 1941, 1, p. 394) o consideră ca rezultat al „despicării" dentalei *t* în grupul consonantic *tr: agest–agestru.*

În română, *agést* este descendentul direct al lat. *aggestum, -i,* s. n. „îngrămădire, întăritură, rambleu, terasament" (fr. *fortification*, *rempart*; germ. *Damm*, *Aufschutt*), care, la rândul lui, reprezintă un derivat postverbal de la lat. *aggerere* „a îngrămădi, a sedimenta, a depune" (fr. *entasser*, *amasser*, *amonceler*; germ. *anschwemmen*) (Quicherat-Daveluy, s. v.; REW nr. 277b; Guţu, s. v.).

În latină, familia neutrului *aggestum* era destul de numeroasă, în sensul că, alături de el, circulau şi alte forme substantivale, ca masculinul *aggestus, -us* „terasament" (fr. *entassement*; germ. *Damm*, *Schutt*), femininul *aggestio, -onis* „îngrămădire de nisip, nămol etc." (fr. *alluvion*; germ. *Anschwemmung*) sau adjectivul *aggestus, -a, -um* „îngrămădit, terasat" (fr. *entassé*; germ. *angeschwemmt*).

Pentru celelalte limbi romanice, dicţionarele etimologice nu înregistrează nici un urmaş al lat. *aggestum.* În schimb, wallon. *adjires* (pl.), semnificând „tas de branchages qu'on recouvre de gazon et qu'on brûle dans les sarts" este considerat ca descinzând din lat. *agger, -eris* „Damm" (REW, 1, 53) sau din lat. **aggeris* „Schutt" (REW nr. 277a) – termeni care aparţineau aceleiaşi familii de cuvinte.

Formele italiene: *aggere* „argine, per lo più di terra", *aggestioni* „deposito o accumulo di materiali alluvionali", *aggestivo* „che deriva da materiale alluvionale"

[1] Vezi FD, X, 1991; XI, 1992; XII, 1993; XIII, 1994.

(Pfister, LEI, s. v.) sau fr. *aggere* „monceau de pierres, de terre; rempart; digue, barrage; chaussée" (FEW, 24, 259b) sunt considerate ca reprezentând împrumuturi din latina târzie.

Dacă lat. *agger* n-a lăsat prea mulți urmași în limbile romanice, în schimb, varianta sa arhaică și populară *arger* are descendenți în dialectele italiene nordice: venez. *arzare,* veron. *aldzaro,* gen. *erze,* piem. *erzu,* precum și în sp. dial. *arcén* – toate cu semnificația de „bordură, lizieră, margine; parapet, balustradă" (REW nr. 277: „Rand"; Corominas, 1, 251: „orilla o terraplén de un foso").

Nu este lipsit de importanță nici faptul că lat. *congeria* „grămadă, morman, maldăr, moloz, grohotiș" (germ. *Haufe*, *Schutt*) – complementarul lui *agger* și având un sens aproape identic – are descendenți în dialectele galoromanice: wallon. *kũsir,* lyon. *kõziri,* südfrz. *cungeiro* „zusammengewehter Schneehaufe" (REW nr. 2145), iar forma de feminin a adjectivului *congestus, -a, -um* „îngrămădit, adunat la un loc" este atestată, la nivel dialectal, în sp. *conchestra* „el depósito de nieve que queda en lugar resguardado"[2].

Rămâne de văzut dacă forme substantivale ca: *igèstre, eygèstres* „marécage" sau adjectivale ca: *egèstre, igèstre, eygèstre, eigàstre* „marécageaux", înregistrate recent în graiurile occitane din sud-estul Franței (ALP, h. 152, 153: pct. 32, 41, 52, 54, 57, 61), au sau nu tangență cu faptele de limbă discutate mai sus. Aceasta cu atât mai mult cu cât în latină întâlnim exemple ca: *agger paludem explere* „a umple o mlaștină cu pământ", *angustus trames inter vastas paludes aggeratus* „un drum îngust construit pe un terasament între mlaștini întinse" (Guțu, s. v.).

În română *agést* cunoaște o largă arie de răspândire, cu deosebire în graiurile din Banat, Transilvania, Maramureș, Bucovina și nordul Moldovei. Prezența lui în aceste graiuri este confirmată de aproape toate marile lucrări lexicografice, cu excepția Lexiconului de la Buda, a dicționarului lui Cihac, al lui Laurian-Massim și al lui Pușcariu (EWR).

În dialectele românești sud-dunărene *agést* nu este cunoscut, iar pentru limba veche singur dicționarul lui Tiktin consemnează existența acestuia, printr-o atestare, datată 1558 (TDRG, s. v.)[3].

Cercetătorii istoriei vocabularului latin moștenit îl grupează pe *agést* în categoria „cuvinte păstrate numai în limba română"[4].

Alături de *agést (agésturi),* dicționarele înregistrează, pentru aceleași zone dialectale, prezența unui derivat verbal de conjugarea a IV-a: *a agesti,* cu variantele: *a agestri, a agestrui,* având înțelesul de „a (se) îngrămădi, a (se) depune bușteni, crengi, pietriș, pământ etc. la cotitura unui râu, formând un fel de stăvilar, morman, proeminență"[5].

[2] G. Giuglea, *Concordances linguistiques entre le roumain et les parlers de la zone pyrénéenne,* Cluj, 1937, p. 19; cf. și Ciorănescu, s. v. *agest.*

[3] Vezi și *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române,* București, 1981, p. 2.

[4] Al. Rosetti, *Istoria limbii române,* I. *De la origini până în secolul al XVII-lea.* Ediție definitivă, București, 1986, p. 187; I. Fischer, în *Istoria limbii române,* vol. II, București, 1969, p. 117.

[5] Walter Domaschke, *Der lateinische Wortschatz des Rumänischen,* în „Jahresbericht...", XXI, XXV, Leipzig, 1919, p. 75; H. Mihăescu, *La romanité dans le sud-est de l'Europe,* [București], 1993, p. 192.

În ultimele decenii, faptele noi, oferite de diferite glosare regionale, monografii dialectale, dar mai ales de atlasele lingvistice, au lărgit considerabil registrul de date care se adaugă celor deja consemnate, contribuind astfel la o cunoaştere cât mai exactă a statutului actual al lui *agést* în limba română.

În primul rând, socotim că nu este lipsit de importanţă semnalarea, într-o contribuţie lexicografică datorată regretatului cercetător clujean, profesorul Romulus Todoran, a existenţei termenului *agést* definit drept „o grămadă de lemne, paie, rădăcini etc. de pe lângă ape” în graiurile de peste munţi, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea[6].

În ceea ce priveşte prezenţa lui *agést* în graiurile actuale este de remarcat faptul că noile atestări aproape că se suprapun ariei dialectale deja cunoscute din lucrările lexicografice (cf. HEM, DA).

Astfel, formele *agést, agéstru* (pl. *agéstre, agéstruri)* cu sensul de „aluviune, îngrămădire de buşteni, vreascuri, pietre etc. la coturile apei”, precum şi verbul *a agestrui* „a se face, a se crea un *agestru”* au fost înregistrate în graiul de pe Valea Bistriţei (Bicaz)[7], iar în zona limitrofă a Maramureşului, cu înţelesul de „aluviune”, *agést* (pl. *agésturi)* cunoaşte o răspândire generală (ALRR – Mar., h. 679: pct. 221 – 225, 229, 230, 232, 234, 237, 240). În părţile Năsăudului *agést* este definit „aluviune”[8] sau „grămadă de vreascuri, frunze, lemne etc. aduse de apă şi acoperite cu mâl, care se depun pe malul apelor sau pe solurile inundate”: *matca gârlei a rămas plină de agéstruri*[9]. Tot aici, forma *agiéstu* a fost consemnată ca având semnificaţia de „lemn adus de gârlă, tăiat sau netăiat”: *ţiganii strâng agiésturi să aibă de foc* (HEM, s. v.), iar în Maramureşul învecinat forma de plural *agésturi* „lemne slabe pentru foc, putregaiuri, vreascuri, surcele etc.” este larg răspândită (ALRR – Mar., h. 679: pct. 224, 230, 231, 240). Din punct de vedere semantic, aceste două forme se apropie de varianta valonă *adjires* „grămadă, morman de crengi care se ard în curătură” (vezi mai sus), despre care Puşcariu se întreba, cu ani în urmă, dacă n-ar putea fi o formaţie postverbală de la lat. *aggerere* (DR, III, 1922 – 1923, p. 826).

Alte contribuţii şi mai recente vin să confirme că aria de răspândire a lui *agést* este în realitate mult mai largă. În Banat a fost notată prezenţa lui *agést* cu înţelesul de „îngrămădire, grămadă; aducere, transport”: *aźéstu la apă*[10], iar în nordul Olteniei, alături de apelativul *agést* denumind o „pădure tânără” (com.

---

[6] Romulus Todoran, *Material dialectal,* I. *Din însemnările lexicografice ale lui I. Micu Moldovanu,* în „Materiale şi cercetări dialectale”, I, 1960, p. 17.

[7] Vasile Arvinte, *Terminologia exploatării lemnului şi a plutăritului,* în „Studii şi cercetări ştiinţifice. Filologie”, Iaşi, VIII, 1957, fasc. 1, p. 137.

[8] Vasile D. Ţâra, *Graiul de pe valea superioară a Şieului (Transilvania).* Rezumatul tezei de doctorat [multigrafiat], Timişoara, 1975, p. 17.

[9] Traian Marcu, *Glosar dialectal din comuna Deda (Topliţa),* în „Materiale şi cercetări dialectale”, I, 1960, p. 156.

[10] Maria Purdela Sitaru, *Elemente lexicale conservatoare în subdialectul bănăţean,* în LR, XXVIII, 1979, nr. 5, p. 516.

Oteşani, satul Cârstăneşti), probabil un zăvoi cu prundiş, grohotiş, format în urma unor viituri mari de ape şi după care e posibil să fi răsărit şi crescut această „pădure tânără”, sunt atestate şi toponimele: *Agést, În Agést* „în vale”, *Pădurea Agéstului* (com. Cernişoara)[11].

În nordul Moldovei toponimele *Agéstru, Argéstru* denumesc atât pârâul, cât şi localitatea pe care acesta o străbate (Ciocăneşti – Vatra Dornei, pct. 365 din ALR II)[12].

Forma adjectivală *agést, loc agést* „[loc] deschis vederii şi frumos” cunoaşte în graiul moţilor o dezvoltare semantică prin care se îndepărtează întrucâtva de sensul primar al lui *agést*[13]. E posibil ca *agést* să fi evoluat spre înţelesul „deschis vederii şi frumos” în urma unor aluviuni repetate, formate la loc larg, după ieşirea puhoiului de ape învolburate dintre văile înguste ale munţilor.

Tot în Apuseni[14], *agést* este cunoscut ca având şi semnificaţia de „loc scutit de vânt”, pe care o regăsim şi în Banat: *aźést* „adăpost”: *bagă cada la aźést*[15].

Cu un înţeles figurat, verbul *a agesti (a agestri)* „a se aciua, a se pripăşi” este cunoscut în Bucovina (HEM, s. v.), iar o formă izolată de conjugarea I: *a agesta (a agiesta)*„a proteja, a scuti” o întâlnim, din nou, în Apuseni[16]: *mulţam că mi-ai agiestat pruncul* (DA, CADE).

În părţile Năsăudului[17], precum şi în Bucovina învecinată, *agést (agiéstu)* cunoaşte un alt sens figurat, şi anume acela de „venitură, venetic, străin, adică om adus de soartă din alte locuri, precum aduce apa *agestul*” (cf. DA); *tu eşti un agiéstu, tu nu eşti de la noi* (HEM, s. v.).

În Maramureş (ALRR–Mar., h. 679), prin *agést* se înţelege şi o „vorbă de ocară (batjocură) pentru un om”: *agést rău* (pct. 222), *taci mă agéstule!* (pct. 238), *agést* (despre un om) „leneş, neglijent” (pct. 233).

O variantă bucovineană *a gistrui* (despre corăbii) „a se scufunda, a se împotmoli, a eşua la mal”, înregistrată într-o oraţie de nuntă, culeasă din localitatea Ilişeşti (Suceava): *trimis-a Dumnezeu... pe mare un vânt greu şi marea o-a-nvăluit, corăbiile au gistruit*[18], nu poate fi străină de câmpul semantic atât de cuprinzător al lui *agést.*

În concluzie, constatăm că termenul *agést,* pe lângă faptul că, în linii mari, şi-a păstrat neschimbat atât sensul, cât şi genul din latină, se bucură şi astăzi de o remarcabilă vitalitate, aria sa de răspândire cuprinzând, în marea ei majoritate, graiurile actuale din Banat, Transilvania, Maramureş, Bucovina şi nordul Moldovei.

---

[11] Emilian N. Bureţea, *Toponimia din nord-estul Olteniei, zona carpatică şi subcarpatică a judeţului Vâlcea*. Teză de doctorat, Bucureşti, 1984, p. 96, 162 (ms.).

[12] Doina Grecu, I. Mării, Rodica Orza, *Material onomastic din Atlasul lingvistic român II,* în „Anuar de lingvistică şi istorie literară”. A. Lingvistică, Iaşi, XXXII, 1988 – 1991, p. 165.

[13] Tache Papahagi, *Cercetări în Munţii Apuseni,* în GS, II, 1925, fasc. 1, p. 83.

[14] Teofil Frâncu, G. Candrea, *Românii din Munţii Apuseni (Moţii),* Bucureşti, 1888, p. 107.

[15] Maria Purdela Sitaru, *lucr. cit.,* p. 516.

[16] Teofil Frâncu, G. Candrea, *Rotacismul la moţi şi istrieni,* Bucureşti, 1886, p. 48.

[17] Alexiu Viciu, *Suplement la „Glosar de cuvinte dialectale...”*, Bucureşti, 1925, p. 1.

[18] Simion Fl. Marian, *Nunta la români,* Bucureşti, 1890, p. 812.

Existența în celelalte idiomuri romanice a unor termeni diverşi, din aceeaşi bogată familie de cuvinte moştenite din latină, ne îndreptăţeşte să socotim că, alături de lat. *aggestum*, situat în categoria „cuvinte păstrate numai în română”, se cuvine ca, pe viitor, la examinarea raporturilor lexicale interromanice, la nivel dialectal, să fie avută în vedere şi această categorie, mult mai largă, care cuprinde variantele dialectale înregistrate în unele graiuri italiene, galoromanice şi spaniole.

APREVIERI[*]

ALP = *Atlas linguistique et ethnographique de la Provence,* I, II, CNSR, Paris, 1975, 1979.
Cioranescu = Al. Ciorănescu, *Diccionario etimológico rumano,* Tenerife, Universidad de la Laguna, 1958-1966.
Corominas = Juan Corominas (con la colaboración de Jose A. Pascual), *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana,* Berna, 1954.
FEW = Walter von Wartburg, *Französisches etymologisches Wörterbuch,* Bern, 1922 – 1928; Leipzig, 1932 – 1940; Basel, 1944 urm.
Guțu = G. Guțu, *Dicționar latin-român,* București, 1983.
Pfister, LEI = Max Pfister, *Lessico etimologico italiano,* Wiesbaden, 1984 – 2000.
EWR = Sextil Puşcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache.* I. *Lateinisches Element mit Berücksichtigung aller romanischen Sprachen,* Heidelberg, 1905.
Quicherat–Daveluy = L. Quicherat, A. Daveluy, *Dictionnaire latin-français* […] revisé, corrigé et augmanté par Émile Chatelain, Paris, 1922.
REW = Wilhelm Meyer-Lübke, *Rumanisches etymologisches Wörterbuch,* ed. a III-a, Heidelberg, 1935.

Institutul de Fonetică şi Dialectologie
„Alexandru Rosetti”
Bucureşti, Calea 13 Septembrie, 13

[*] Pentru celelalte prescurtari utilizate vezi FD, precum si abrevierile uzuale din *Bibliografia DLR* (Bucureşti, 1965).